

En publikumsorienteret visegenre

Lidt om markeds-, gade- og skillingsvisesang

Af Peter Buchholz og Iørn Piø

»Da nu den rette dag var oprundet, hvor jeg skulle give en hæderlig prøve på hvad jeg kunne, da beflittede jeg mig på at gøre hvad enhver mestersanger ville have gjort: jeg drog omsorg for at min stemme var klar og blødgjort, og det var min vært mig behjælpelig med ved at give mig et par kander øl. Således udstafferet og vel forsynet begav jeg mig, anråbende Merkur, alle kvaksalvere og folkeforførerens gud, til markedet, lagde på det sirligste mine herlige skrifter frem, steg op på en bænk som var det en prædikestol, og med højtidelige bevægelser, først hid og så did, strøg jeg mit skæg der forskansede min mund og min hage som et sikkert bolværk, så selv folk der havde til hensigt at gå rask forbi mig, standsede op for at se hvad jeg mon endelig efter megen rømmen ville byde på.«

Sådan siger helten i en af Grimmelshausens burleske skildringer fra slutningen af 1600-tallet af den »eventyrlige Simplicissimus«. Han er i penge-nød og giver sig så til at lave *Newe Zeitungen*, dvs. nye tidender, som han sælger på markedet som *Zeitungssänger*, dvs. tidende-sanger. På tysk ville man i dag sige *Bänkelsänger*, et ord der kommer af *Bänkleinsänger*, der betyder én der står på en lille bænk og synger. Dette ord dukker dog først op i 1709.

Det at digte, trykke og sælge viser om aktuelle begivenheder var allerede i 1600-tallet vidt udbredt i Tyskland. Den almenmenneskelige interesse i ny *Zeitung*, altså i de nyeste efterretninger, blev ialfald siden bogtrykker-kunstens opfindelse i 1400-tallet tilfredsstillet gennem de *Flugblätter*, dvs. flyveblade, der blev udsendt i betragtelige oplag. Udover visen eller den rimede tekst var disse småtryk forsynet med et træsnit og en meget udførlig titel. De behandler religiøse og politiske emner og ganske særligt naturkatastrofer, usædvanlige fødsler og himmelfænomener, familietragedier, mord,

Der Bänkelsänger. Radering of C. W. E. Dietrich, 1740. Graphische Sammlung der Staatsgalerie Stuttgart.

røverier og lignende sensationsprægede tidender. Som regel forsikrer flyvebladene selv, at det de skildrer er sandt, og at det er noget, som netop er sket.

Markeds- eller gadesangeren havde til opgave at bevæge publikum til at købe bladene, og jo mere opmærksomhed han kunne påkalde, desto bedre lykkedes det: han kunne synge visen på en melodi, som alle kendte og kunne synge med på, han kunne medbringe et lærred eller en tavle, hvorpå historien i visen var malt som en tegneserie, og så udpegede han med sin stok de enkelte episoder, mens han sang, eller han kunne gøgle og lave taskenspilleri mellem versene – allerede fra omkring 1480 har man i Tyskland vidnesbyrd om, at gøglere drog rundt med lærreder, hvorpå deres kunststykker var afbildet.

Det at opløse en historie i billedfelter, altså at gengive de enkelte episoder i historien for at lave en billedlig fremstilling, er en gammel teknik, som vi for eksempel finder på kalkmalerier og kirkeportaler, og som enhver fortæller eller sanger kunne bruge, når han havde tilsvarende billedmateriale til sin rådighed. Det gælder også de billedlige fremstillinger, der ifølge sagaerne og skjaldedigtningen kunne udsmykke hallerne. Det er også et spørgsmål, om ikke de religiøse og mytologiske billedfremstillinger, som vi møder på de gotlandske billedsten, kræver og ligefrem forudsætter en mundtlig udlægning, altså en mundtlig tradition.

Markedsviser

Hvad angår markedssang, forstået som kombination af melodi, tekst og billede, så ved vi ikke, hvor gammel denne (salgs)teknik er i Norden. Vi ved kun, at de tidligst kendte flyveblade dukker op i 1500-tallet (i Danmark efter 1530 og i Sverige efter 1583), og her tænkes på tryk, der i indhold og form kan sammenlignes med de tyske. At markedssangen i Norden har haft en slags forløber i den politiske visesang fra senmiddelalderen, kan man formode, men næppe dokumentere.

Der er ikke overleveret melodier til de vestnordiske skjaldekvad, der også var digtet over aktuelle begivenheder. Derimod kendes der melodier til enkelte af kvadene og af Eddadigtene fra omkring 1780. Man kan så spørge sig, om det virkelig først er så sent, at man overhovedet har opdaget, at man kan *synge* disse strofer. Hvorfor skulle ialfald visse af kvadene og Eddadigtene ikke oprindeligt have været sunget? Og i den forbindelse er det naturligt at tænke på de syngende og spillende legere og gøglere, som man kender fra de middelalderlige århundreder i Norden, men som viseforskerne hidtil i al for ringe grad har studeret. Allerede i skjalden Torbjørn

Hornkloves digt om Harald, der angiveligt skal være skrevet omkring år 900, nævnes en *leikari*, hvad der svarer til det tyske begreb *Spielmann*, hvorom der findes en række undersøgelser. Legerne nævnes ofte i de gamle nordiske kilder, og de nævnes næsten altid som hørende til de ringeagtede, farende folk. Ifølge en gammel lovbestemmelse kunne man tilmed dræbe en leger uden selv at blive straffet.

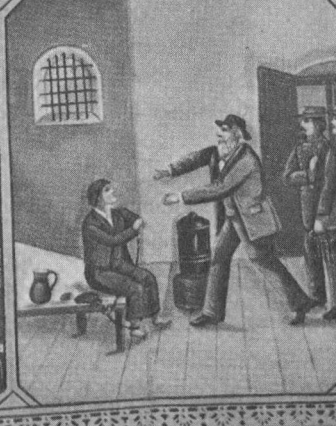
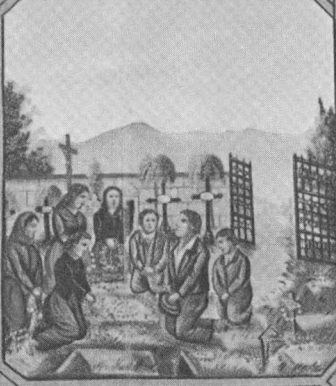
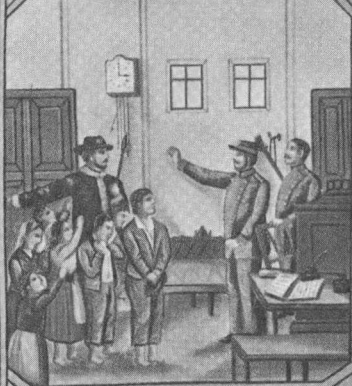
At disse legere også kunne digte eller recitere, ved vi fra kilderne, men det var sikkert kun skjaldene, der mestrede at digte på de undertiden overordentligt kunstfærdige verse-mål, der er kendetegnet for de gamle vestnordiske kvad. Dog kan man meget vel tænke sig, at netop legerne har kunnet kommentere aktuelle begivenheder med strofiske digte i enklere verse-mål, og at de altså på en måde er markedssangernes forgængere. Det kan endnu ikke dokumenteres, men meget taler for det, ikke mindst, at det at digte med stavrim, som først og fremmest er kendt i Eddadigtningen, har været langt mere udbredt og folkeligt, end man hidtil har antaget. Det tyder de runevers på, som man har fundet i Bergen og i Slesvig.

Mens markedssangernes forhistorie endnu kun er gætterier, så forholder det sig anderledes med den viden, man har om viseindustrien i Norden siden begyndelsen af 1500-tallet og op til vor egen tid. Det er dog først fra omkring 1700, man med sikkerhed kan tale om en egentlig masseproduktion af flyvebladviser. Som i Tyskland er de blevet solgt af kolportører, gadesangere og markedssangere. Endnu er denne distribution ikke under-

»Hvad der hændte de syv fattige, forladte forældreløse børn fra Böhmen i Amerika.« Anonym, oliemalet billedtavle brugt i anden halvdel af 1800-tallet på tyske markeder. Ca. 300×180 cm. Museum für Deutsche Völkskunde, Berlin. – 1: familien ved afrejsen fra Bremerhaven, 2: da forældrene dør, farer børnene vild i Bostons gader og bliver pågrebet af en nattevægter, 3: han fører dem til politistationen, hvor betjentene sender de yngste på Vajsenhuset. Den store dreng må selv tjene til føden, 4: børnene sørger ved forældrenes grav, 5: drengen får af en fremmed 5 dollar for at bære en tung sæk ned til havnen. Der bliver drengen arresteret for mord, efter at havnearbejderne ser, at sækken indeholder liget af en gammel mand, 6: i fængslet bliver han befriet af den gamle mand, som ikke var død, men blot slået til bevidstløshed af sin egen søn, der var ude efter at få fingre i faderens penge. Det viser sig så, at den gamle mand er en årtier tidligere udvandret onkel til de forældreløse børn. Han giver dem alle et nyt hjem.

Die Armen Verlassnesieben Weisen Kinder-
aus Böhmerland geschehn in Amerika.

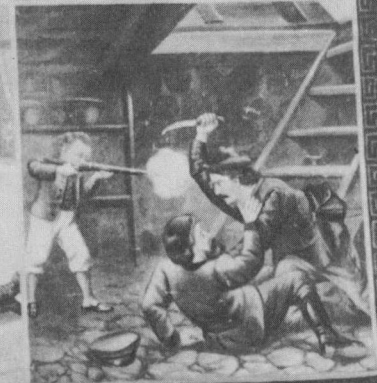
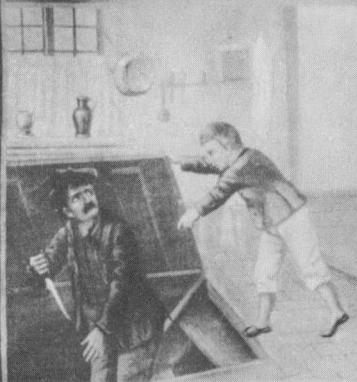
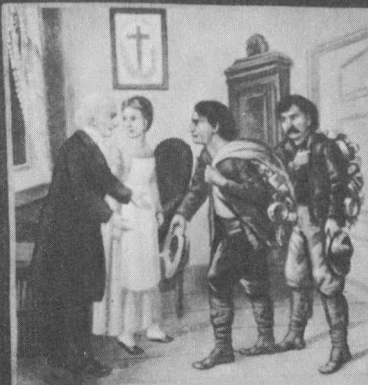

søgt i Sverige og i Norge. Det er den derimod i Danmark. Blandt andet findes publiceret en jysk markedssangers erindringer fra 1879. Han brugte ikke at stå op på en lille bænk, og han medbragte ejheller et lærred, hvorpå de dramatiske episoder i viserne var malt. I det hele taget synes denne specielle Bänkelsänger-tradition ikke at have været særligt udbredt blandt nordiske markedssangere. Fra 1840'erne skriver W. Schorn om, hvordan det netop var *tyske* sangere, der brugte denne sangteknik på Dyrehavsbakken nord for København. Fr. Opffer kan derimod fortælle om markederne i Køge, at »Hovedparten af Lirekassemændene udgjordes dog af Invalider fra de slesvigske Krige, hvoraf der fandtes mange den Gang. Nogle medførte et Lærred med Billeder, der illustrerede Sangene.« Og Lønborg Friis fortæller fra 1860'ernes markeder i Vendsyssel: »At høre alle de Viser, der bleve sungne ved en saadan Lejlighed, svarede mindst til at læse samtlige Hovedstadsaviser, de illustrerede Blade iberegne. Man fik jo nemlig altid at se een, stundom flere af de store oliemalede Placater, der bleve baarne paa en Stang ligesom Nutidens Bannere, og paa hvilke i min Barndom var fremstillet Billeder af f. Ex. Frederiksborg Slots Brand, Thim Thodes Myrderier eller Dampskibet »Australia«s skrækkelige Undergang paa Atlanterhavet.«

Nævnes bør også Christian Winthers skildring fra 1855 i *Forspillet* til »Hjortens Flugt«. Digteren optræder dér som markedssanger:

»Den heltemodige skovfogedson eller de to blikkenslagere.« Oliemalet i slutningen af 1800-tallet af en af de mest bekendte tyske billedtavlemalere Adam Hölbing. 283x170 cm. Museum für Hamburgische Geschichte, Hamburg. – 1: to lumpne fyre, blikkenslagere og musefældehandlere af erhverv, overnatter i en præstegård, 2: de binder præsten og hans datter, røver alle værdier og sætter ild til huset, 3: en af røverne trænger ind i et skovfogedhus, hvor børnene er alene hjemme. Han spørger drengen om, hvor de gemmer deres penge, og den snedige knægt viser ham ned i kælderen og smækker lemmen i, 4: drengen sender så sin søster efter hjælp i byen, men på vejen møder hun den anden røver, som hænger hende op i et træ, 5: skovfogden, der netop er på vej hjem, finder datteren og bærer hende hjem, hvor han ser en røver liggende på jorden. Det er ham, der overfaldt pigen. Han er hårdt såret, efter at den modige dreng har skudt på ham, 6: faderen går ned i kælderen efter den første røver, men bliver overfaldet. Netop som han er ved at blive myrdet, skyder drengen røveren.

Der heldenmüthige Förstersohn oder
Die beiden Topfstricker.

På denne Kildemarkedsplads
her mellem Boder, Skur og Telte,

---

her har jeg sindig, bondeklog
med Løv og Kranse net afspærret
afsides mig en rolig Krog,
hvor jeg nu ruller op mit Lærred.
Her af og til den hele Dag
jeg sang og drejede min Lire;

Se, jeg har af Historier
afskildret her en lille Række;
ifald det kunne more jer,
jeg Billederne vil afdække.

Christian Winther *kan* naturligvis have været litterært påvirket af den tyske tradition, men når man betænker, hvordan han ofte i sin digtning har ladet sig inspirere af sine oplevelser fra sin sjællandske og lollandske barndom, kan man ikke udelukke, at det er en dansk markedssanger, der har været hans forbillede.

Gadeviser

I modsætning til de tyske gadesangere synes de nordiske aldrig at have brugt malede lærreder, når de solgte deres *gadeviser*, som de blev kaldt i samtiden. De blev falbudt på gader og stræder af pjaltede visekællinger og barbenede knægte eller tøse, som gik rundt med dem i deres kurve. Råbet, der skulle hidkalde kunderne, kunne lyde:

»Her -- er nye Vii -- ser, her --- er nye Histori - er« eller »Saa nye Viiser«. Derpå afliredes titlen på visen: »En Nye Viise om Det store Søeslag imellem Russerne og Tyrkerne den 26. Juni 1788, hvorved den hele Tyrkiske Flaade blev ødelagt.«

Under denne præsentation havde kunderne samlet sig om visesælgeren, og hun kunne begynde at synge sin vise – den netop nævnte på melodien til »Kong Christian stod ved højen mast« – og hun begyndte så samtidig at sælge visetrykkene.

Sælgerne kunne også simpelthen gå rundt på gaderne med kurven under armen, ivrigt gestikulerende og syngende, håbende på interesserede kunder undervejs. Det er der mange vidnesbyrd om.

Visekjærlingen.

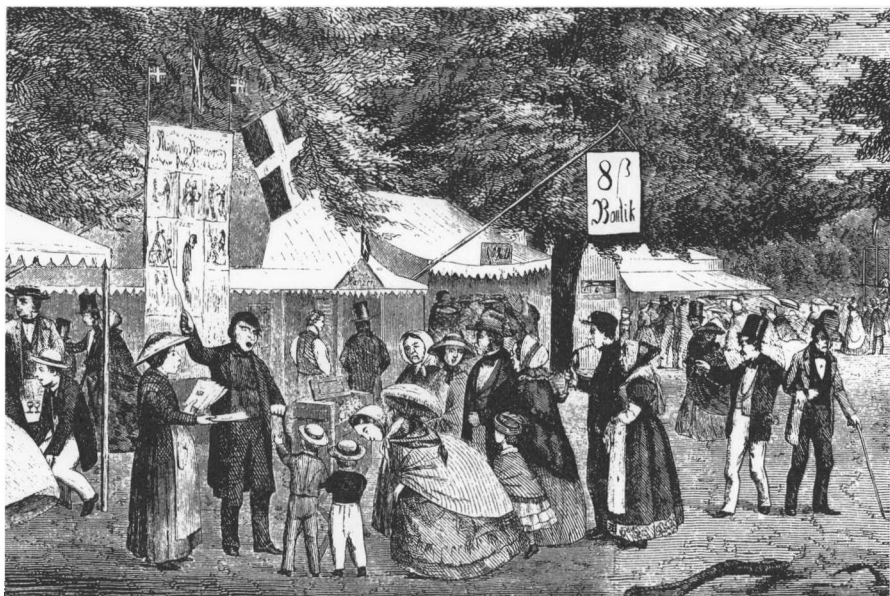
*Visekjærlingen. Efter P. Klæstrup:
Det forsvundne Kjøbenhavn I-III,
1877-81.*

Den 18. oktober 1805 blev dette gadesalg forbudt i København: »Al Udraaben og Syngen paa Gaden med Viser, Bøger, Almanakker og Fortællinger, trykte eller skrevne, skal aldeles være forbuden, under Straf, for første Gang, af Fængsel paa Vand og Brød i 8 Dage, for anden Gang, i 14 Dage, og, for oftere Igientagelse af saadan Forseelse, af 3 Maaneders Arbeide i Forbedringshuset.«

Forbudet vakte opmærksomhed også udover landets grænser. I 1806 aftrykkes det således i en Wiener-avis. I Wien havde man gennem mange år udstedt lignende forbud, men lige meget havde det hjulpet. Ville det hjælpe i København? En øjeblikkelig virkning synes forbudet at have haft, men snart tog gadevisesangen til igen for så senere i århundredet at blive til *gårdsang*.

Skillingsviser

De viser, der blev solgt i løbet af 1800-tallet, udkom i stadigt større oplag. Skillingsviser kaldes de nu, en betegnelse man første gang møder herhjemme i 1795 og i Sverige i 1849. Mange bogtrykkere specialiserer sig i disse viser, men det er først med Julius Strandberg, der bliver tale om en egentlig viseindustri. Mellem 1870 og 1890 kunne han i enkelte år fra sin butik i København og via kolportører, markedssangere og faste handlende over hele landet sælge 1/2 million skillingsvisetryk. Strandbergs visefabri-

Markedssanger på Dyrehavsbakken. Udsnit af illustration til A. Rosenkildes fortælling: Anders Tikjøb, i Illustreret Tidende 1860–61.

kation kan med rette betegnes som en direkte forgænger for vort århundredes sensationspresse – både dag- og ugebladspressen.

Strandberg udgav også visesamlinger, og i en af dem, »Danmarks syngende Mand paa Bølge og Land«, bind 4 fra 1889, skriver han:

»Ligesom ved de tre foregaaende Bind af »den syngende Mand« gælder det ogsaa for nærværende, at Valget af Sangene er sket mest med Hensyn til, hvad det brede Publikum synger og forlanger. Her kan derfor ikke ventes et Udvalg af de største Digte alene. Desværre maa det bekendes, at ikke altid disse trænge ud i Publikum; ofte vinder en enfoldig Sømands versificerede Fortælling om hans Genvordigheder paa Søen frem til mange Oplag og det samme gælder om Soldater- og Kærlighedsviser. At ville tie disse ihjel, vil vise sig umuligt; de lever en Gang paa Læberne og i Hukommelsen, og jeg har derfor taget dem med, idet Bogen jo netop er bestemt som Salgs-Artikel og ikke giver sig ud for at forbedre Smagen, medens jeg dog heller ikke tror, at den fordærve den. Folk vil have Lov at synge, hvad de lyste, og de vil ikke lade sig foreskrive af nogen, hvad de skal vælge.«

Strandbergs forord viser i hvor høj grad en storproducent orienterer sig direkte mod det købende publikum. Det var publikum, der bestemte, hvad han og hans forfattere skrev og trykte. Det er i det mindste Strandbergs helt klare opfattelse, at han giver folk, hvad folk selv gerne vil have, og hans høje salgstal viser jo også, at han havde ret. Han opfatter sig selv som et medium. Selv har han ikke noget ønske om at skabe og lancere noget nyt for slet ikke at tale om noget kontroversielt. Han og hans kolleger rider med på bølger. De skaber dem aldrig selv. Viseproducenterne satses aldrig. De holder af økonomiske grunde på det sikre. De er derfor stærkt konservative, men denne deres holdning kommer til at virke tilbage på holdningen hos det publikum, der var med til at skabe producenternes holdning. Publikum og producent er som to forbundne kar.

En storproducent som Strandberg var i virkeligheden i præcis den samme situation som de mest durkdrevne blandt tidligere tiders markedsangere. Hans marked var bare mange gange større. Både markedssangeren og Strandberg vidste, at publikum gerne ville høre nye og sande tidender, hvad enten det så var aktuelle tidender om mord og brand eller evigt aktuelle tidender om kærlighed og had. Aktualitet og troværdighed blev derfor et særkende for skillingsvisen, ligegyldigt hvad den handler om. Og publikumsorienteret som den var, skildrer den altid de nye og sande tidender ved hjælp af situationer og personer, som folk kunne genkende, og som de kunne identificere sig med. Producenterne gav helt bevidst folk mulighed for at kunne engagere sig følelsesmæssigt i den historie, der blev rullet op for dem.

Udvalgt litteratur om Bänkelsang og skillingsviser:

Tyskland. Rolf Wilh. Brednich: Die Liedpublizistik im Flugblatt des 15. bis 17. Jahrhunderts. Band 1: Abhandlung, Band 2: Katalog der Liedflugblätter des 15. und 16. Jahrhunderts. Baden-Baden 1974 og 1975 (= Bibliotheca bibliographica aureliana, 55 og 60). – Karl Veit Riedel: Der Bänkelsang. Wesen und Funktion einer volkstümlichen Kunst. Hamburg 1963. – Karl Riha: Moritat, Bänkelsang, Protestballade. Zur Geschichte des engagierten Liedes in Deutschland. Frankfurt 1975. – Lesander Petzoldt: Bänkelsang. Stuttgart, Metzler 1974; samme: Die freudlose Muse. Texte, Lieder, Bilder zum historischen Bänkelsang. Stuttgart, Metzler 1978.

Danmark. H. Grüner-Nielsen: Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530–1630, I–VII (1912–1931, fotografisk genoptryk 1978–1979 med efterskrift af Iørn Piø: Perspektiver i studiet af Danske Viser . . .); samme: Danske Skæmteviser efter Visehaandskrifter fra 16.–18. Aarh. og Flyveblade, 1927–28. – Iørn Piø: Produktionen af danske skillingsviser mellem 1770 og 1821 og samtidens syn på genren. Konferensspeciale 1960. Udg. af Københavns universitets Institut for folkemindevidenskab 1969; samme: Skillingsviser, 1974; samme: Julius Strandbergs skillingsviseproduktion 1861–1903 (Folk og Kultur 1974); samme: Elskende, rige på ord – og fattige (i Brevbog for Elskende. Strandbergs Forlag 1976); samme: De rige og de fattige. Et essay om »Danmarks syngende Mand« og socialisterne (Sumlen 1976). – Nils Schiørring: Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang, I–II, 1950.

Sverige. Margareta Jersild: Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800, Stockholm 1975 (= Svenskt visarkivs handlingar, 2).

Illustrationer:

Alle de tyske billeder i denne artikel er hentet fra udstillingskatalogen Bänkelsang und Moritat, Staatgalerie, Stuttgart. Red. Ulrike Eichler, 1975.

Zusammenfassung

Eine publikumsorientierte Liedgattung

Auch der skandinavische Zweig des internationalen Phänomens »Bänkelsang« verdient es, dass man sich nicht nur im Norden mit ihm beschäftigt. Bei der Frage nach dem Alter der zugrundeliegenden Traditionen verdient die Technik der Auflösung der Handlung in bildlich dargestellte Episoden Aufmerksamkeit: sie lässt sich im Norden bis zu den gotländischen Bildsteinen und den völkerwanderungszeitlichen Goldbrakteaten zurückverfolgen (auf denen allerdings nicht alle Darstellungen »Szenen« sein müssen), zu deren Erklärung es wohl Personen gegeben haben muss, die den Inhalt mündlich erläuterten. Ob damit schon Gesang verbunden war, ist natürlich unbekannt. Es gibt aber Anhaltspunkte dafür dass Edda- und Skaldendichtung gesungen wurde. Man sollte einmal die in altnordischen Quellen genannten *leikarar* zum Gegenstand einer gründlichen Untersuchung machen. Das Dichten in einfachen Versmassen »eddischer« Art war im Norden verbreiteter, als man früher glaubte (Runenverse z. B. in Bergen, Schleswig und Oldenburg).

Seit etwa 1700 kann von einer Massenproduktion von Flugblättern gesprochen werden. Die grosse Leinwand, auf der die Handlung abgebildet war, damit sie der Sänger mit seinem Stock zeigen konnte, ist in Dänemark erst aus Zeugnissen des 19. Jahrhunderts bekannt (in Deutschland dagegen schon aus dem 15. Jahrhundert). Die Flugblätter oder Liederhefte wurden auf den Gassen (daher dän. *gadeviser*) ausgeschrien und verkauft; ein Kopenhagener Verbot von 1805 erwies sich als unwirksam. Im 19. Jh. sprach man meist von *skillingsviser* (Bezeichnung nach dem Preis). Ein Grossproduzent wie Julius Strandberg, der sich ganz nach dem Publikumsgeschmack richtete, verkaufte in manchen Jahren zwischen 1870 und 1890 eine halbe Million Exemplare!